

Rapport Bosnien-resan

1. Inledning

Vi ansökte om Svensk biblioteksförnings resestipendium för att åka till Bosnien och studera återuppbyggnaden av biblioteken i landet. Genom denna resa ville vi få kunskap om och förståelse för biblioteksverksamheten i ett europeiskt land där förutsättningarna och möjligheterna för att bedriva biblioteksarbete är vitt skilda från de i Sverige. Vi ville också bredda perspektivet eftersom vi ofta tycker att det saknas ett verkligt globalt perspektiv på biblioteksfrågor i den svenska biblioteksdebatten. Detta trots att skillnaden mellan nord och syd, öst och väst blir allt större, även när det gäller biblioteken.

2. Bakgrund

Innan Bosnien-Hercegovina utropades till självständig stat och inbördeskriget utbröt 1992 var området visserligen ett av de fattigaste i Jugoslavien, men präglades ändå av pluralism, framåtanda och demokrati. De olika etniska grupperna levde sida vid sida, landet var och är fortfarande relativt sekulariserat. De största etniska grupperna är bosniaker (50%), serber (35 %) och kroater 15%). Kriget beräknas ha krävt 200 000 – 250 000 människors liv och tvingat 2.8 miljoner människor på flykt inom eller utom landet.

I år är det 9 år sedan fredsavtalet undertecknades men fortfarande präglas livet i Bosnien mycket av kriget. Flyktingar har börjat återvända och på en del håll fungerar det bra, men det finns fortfarande många områden där de etniska motsättningarna lever kvar och återvändande flyktingar utsätts för trakasserier. Det finns en del statliga program för att underlätta återvändandet, men i praktiken får flyktingarna väldigt lite stöd av myndigheterna.

Utöver flyktingsituationen brottas man även med andra stora sociala problem. Arbetslösheten är runt 40 % i genomsnitt, men i vissa områden är den ännu högre. Ekonomin håller på att omvandlas till marknadsekonomi, något som i praktiken innebär osäkra och svåra arbetsförhållanden för de privatanställda, vilka inte omfattas av någon anställningstrygghet. Många tidigare arbetsplatser, exempelvis fabriker och gruvor är nedlagda, vilket på många håll har inneburit att alla jobb i en mindre stad eller by försvunnit. I krigets efterdyningar och med den stora arbetslösheten följer också stora sociala problem såsom alkoholism och kriminalitet.

Hela utbildningssystemet bröt mer eller mindre samman under kriget och har mödosamt börjat byggas upp igen. Grundskolan är gratis och obligatorisk för alla barn mellan sju och femton år. De elever som vill fortsätta på universitetet måste först gå en fyraårig gymnasieskola.

Innan kriget gick biblioteksutvecklingen i området framåt, såväl för folk- som universitetsbiblioteken. De flesta bibliotek stod i begrepp att byta till on-line kataloger och automatisera sin verksamhet. Man hade också börjat köpa in Internetdatorer på många håll. Kriget förändrade allt detta. Med förfäran kunde vi i början av 90-talet läsa om bombningarna av nationalbiblioteket i Sarajevo. På samma systematiska sätt förstördes biblioteken och andra kulturinstitutioner som arkiv och museer över hela landet. Efter kriget kunde det konstateras

att det i stort sett var hela landets kulturarv som tillintetgjorts. Man stod då och står fortfarande inför ett enormt återuppbyggnadsarbete.

Bibliotekens situation idag är mycket svår, trots att det gått tio år sedan krigets slut. Ekonomin är väldigt dålig, oftast har man inte pengar till bokinköp över huvudtaget. Personalen får lön när det finns pengar, mer eller mindre regelbundet. Alla projekt som man påbörjade innan kriget har man tvingats avbryta pga av den ekonomiska situationen. Det finns en lagstiftning som ska garantera bibliotekens existens, verksamhet och utveckling, men den efterföljs inte. När vi frågade varför fick vi förklaringen att det är stort glapp mellan kommunerna och staten vilket gör att kommunerna inte alltid följer den nationella lagstiftningen. Kommunernas dåliga ekonomi gör också att biblioteken hamnar längst ner i prioriteringsordningen.

Hur biblioteken gör sina ekonomiska prioriteringar skiljer sig så klart åt. Vissa väljer att regelbundet kunna betala ut löner, andra satsar på inköp medan en del försöker värma upp byggnaden. Inget bibliotek klarar dock alla de här bitarna, så på ett eller annat sätt blir alltid verksamheten lidande. Vi besökte exempelvis ett bibliotek som fick hålla stora delar av biblioteket stängt under vintern för att man inte hade råd med el och alltså inte kunde värma upp byggnaden.

Lönen för en bibliotekarie på de kommunala och statliga biblioteken är väldigt låg. Mest betalt har man på Nationalbiblioteket i Sarajevo där lönen ligger mellan 2000 och 5000 kr/månad, i mindre städer ligger lönen på 1000 - 1500 kr/mån. Som jämförelse kan man säga att en 2 rums lägenhet i Tuzla kostar 400 000 kronor att köpa. De låga lönerna och dyra hus/lägenhetspriserna gör att man ofta bor ihop hela familjer.

3. Tuzla

Tuzla är Bosniens fjärde största stad och är belägen ca 7 mil norr om Sarajevo. Antalet invånare är ca 100 000, med förstäder inkluderat ca 125 000. Tuzla är Bosniens fjärde största stad.

Det multietniska perspektivet har alltid varit starkt i Tuzla vilket gör staden och området runt omkring unikt. Här lever etniska folkgrupper sida vid sida. Samexistens finns oavsett nationalitet eller religion. Man lyckades behålla detta mångkulturella ideal trots krigets påfrestningar, mycket tack vare stadens socialdemokratiska borgmästaren Selim Beslagic,

Muslimerna är i majoritet i Tuzla, men till skillnad från de flesta andra större städer i Bosnien styrs inte Tuzla av någon nationalistisk grupp, utan av de bosniska socialdemokraterna. Man vann det första valet 1990 och har vunnit alla val sedan dess. Tuzla är den enda stad i Bosnien som har en multietniskt sammansatt kommunfullmäktige.

Före utbrottet av jugoslaviska kriget var Tuzla industricentrum med utvinning av salt och brunkol samt kemisk och elektroteknisk industri. Kriget gjorde att många fabriker tvingades lägga ner vilket har resulterat i stora arbetslöshetsproblem.

I och omkring Tuzla besökte vi fyra bibliotek och ett kulturhus: Folk – och Universitetsbiblioteket i Tuzla och folkbiblioteken i Gracanica, Gradacac och Lukavac. Kulturhuset som vi besökte heter Solidarity House och ligger i byn Lipnica.

Public and University Library of Tuzla Dervi_ Su_i_

Biblioteket Dervi_ Su_i_ i Tuzla är en sammanslagning av folkbiblioteket och Universitetsbiblioteket. Sammanslagningen genomfördes under kriget i syfte att spara pengar. Namnet Dervi_ Su_i_ kommer från en känd bosnisk författare med samma namn.

På biblioteket finns det totalt 30 anställda varav 20 stycken är bibliotekarier. I genomsnitt har biblioteket 200 besökare per dag.

Biblioteket är organiserat i olika enheter bestående av inköp, katalogisering, användarservice, lokalsamling och utvecklingsavdelningen. Lönerna på biblioteket är låga. En chef tjänar i genomsnitt 3000 kr i månaden och en vanlig bibliotekarie mellan 1000 – 1500 kr i månaden.

Dervi_ Su_i_ är placerat i en gammal byggnad centralt belägen i Tuzla. Lokalerna är gamla, mörka och slitna och slående med alla sina stängda dörrar. Till skillnad mot Sveriges öppna bibliotekslösningar så hittar vi här i Bosnien slutna bibliotek där alla avdelningar har ett eget litet rum med stängd dörr.

När vi pratar om bibliotekets situation idag så är alla överens om att situationen har blivit markant sämre sedan efter kriget. Ekonomiskt är biblioteket väldigt utsatt, man har exempelvis inte fått pengar till inköp på 10 år. Före kriget hade biblioteket 21 filialer, nu har de endast en kvar. I dagsläget får man pengar både från stat och kommun, men eftersom det inte kommer mycket från staten blir det upp till kommunen att bestämma hur mycket pengar man ska lägga på bibliotek. På grund av den svåra ekonomiska situation som biblioteket befinner sig i har man tvingats att göra prioriteringar inom verksamhet. Man har också tvingats att sluta med annan verksamhet eftersom det helt enkelt inte finns pengar. Det man i dagsläget prioriterar är barnen och den verksamhet biblioteket kan erbjuda Tuzlas barn och ungdomar. Man samarbetar med skolar, ordnar teaterföreläsningar, bokprat mm. Allt för att stimulera barns läs- och skrivutveckling. Bortprioriterade områden för biblioteket är fjärrlån som inte finns kvar som tjänst. Bokbussen har man inte heller kvar. Man har även fått sluta med att ingå i nätverk med andra bibliotek då det tar både tid och pengar i anspråk. Man försöker att söka externa pengar utifrån i form av sponsorer. Dessa pengar skulle gå till införskaffandet av Internet som i dagsläget är för dyrt. Man vill också fortsätta med arbetet att skapa en elektronisk bibliotekskatalog som man påbörjade innan kriget.

En sak som förvånade oss mycket var de speciella ”ambassadsrum” som fanns på biblioteket. Utländska ambassader hade helt enkelt hyrt in sig i bibliotekets lokaler. Genom att betala en mindre hyra till biblioteket får ambassaderna rätt att disponera ett av bibliotekets rum där man inte bara kan placera utvalda böcker på sitt eget hemspråk utan även fritt får hänga upp flaggor och andra nationella symboler. Syftet är att vara en samlingspunkt för ambassadens landsmän som befinner sig i Bosnien samt att förse dem med litteratur. Rummen är bemannade men personalen betalas inte av ambassaderna utan tas från bibliotekets ordinarie budget. Visserligen är rummen öppna för allmänheten men urvalet av litteratur har gjorts av ambassadfolket och är anpassat efter deras målgrupp, på deras språk. Vi fann det hela väldigt märkligt och antydde försiktigt att det kanske hade varit bättre om pengarna gick till bibliotekets vanliga verksamhet och därmed kom alla tillgodo, men personalen verkade inte själva se det som ett problem utan var nöjda med arrangemanget.

Samtalen vi har om framtiden präglas av stor uppgivenhet. Personalen har svårt att höja blicken och se framåt, man har nog av vardagen och att försöka lösa de dagsaktuella problemen.

Vi pratade även en del om hur det var under kriget. Biblioteket hade öppet under hela kriget. Personalen jobbade i skift, varannan dag för det mesta. De berättar för oss att man aldrig visste om man skulle kunna komma till jobbet nästa dag. Någon lön fick man inte, utan i stället kunde man ibland få betalt i form av mat.

Under kriget var det stort tryck på biblioteket och man hade fler besökare än vad man någonsin haft tidigare. Personalen förklarar det med att många av Tuzlas invånare saknade el under kriget, så i stället för att titta på TV eller lyssna på radio kom folk till biblioteket för att aktivera sig och träffas. Biblioteket fyllde också en social funktion i det att det fungerade som samlingspunkt för Tuzlas invånare. I takt med att livet började återgå till det normala efter krigsslutet så har folk återgått till sina liv som de var innan, och i och med det har besökarantalet gått ner.

För att skydda värdefulla delar av bokbeståndet under kriget så transporterade man böckerna till en nedlagd kolgruva utanför stan. Där var de skyddade från bränder orsakade av granater. I Tuzla fick vi berättat för oss att det föll ca trehundra granater per dag. Tyvärr blev biblioteket av med stora delar av beståndet under kriget, närmare 50 000 böcker försvann. Stora delar förlorades när folk lånade hem böcker och sedan tvingades fly landet.

Gracanica

Biblioteket i Gracanica är ett av Bosniens äldsta bibliotek, grundat redan 1924. Enda gången då biblioteket har hållit stängt är under andra världskriget.

Biblioteket är ett litet folkbibliotek som ligger i staden Gracanica. Här bor det ca 20 000 i centrum och med ytterområdena ca 50 000. Biblioteket har tre anställda, varav en är utbildad bibliotekarie. 60 – 70 % av bibliotekets besökare är studenter och man har i genomsnitt 30-50 besökare per dag. Medlemsavgiften är 25 kr/år. Biblioteket ser som sin viktigaste uppgift att ge utbildning, information och underhållning till Gracanicas invånare.

Tyvärr så är bibliotekets ekonomi så pass dålig att de under nuvarande omständigheter inte kan fylla de uppsatta målen. Situationen har försämrats drastiskt efter kriget. Chefen pratar nostalgiskt om 70- talet då biblioteket ska ha haft sin glanstid. ”Då var biblioteket en viktig del av stadens sociala liv, det fanns pengar att köpa böcker och betala löner för och biblioteket hade möjlighet att utvecklas”, berättar han.

Idag kommer den största delen pengar från kommunen, men verksamheten har dålig status och pengar fattas. Ibland får man inte lite pengar från donationer från privatpersoner men grundsituationen är dålig. Ingenting i verksamheten är säkert och biblioteket är inte på något sätt oberoende.

Det finns inga pengar till inköp och de böcker de har är gamla och slitna. Stora delar av de magasinerade böcker är fuktskadade på grund av att källaren är kall och fuktig och att det inte finns några pengar att värma upp den med.

Chefen berättar för oss att de ibland köper billiga veckotidningar när det följer med gratisutgåvor av pocketböcker. Precis som i Tuzla blev biblioteket här av med stora delar av sitt bestånd under kriget. Läsesalen som används av studenterna tvingas man stänga under vinterhalvåret för att man inte har pengar att värma upp lokalerna.

Löner betalas ut då det finns pengar vilket inte är varje månad. Bibliotekets anställda har en gemensam skrivmaskin men ingen annan teknisk utrustning. Innan kriget var de sju anställda, nu är de endast tre och det finns ytterligare risk för nedskärningar. Man har också tvingats att rationalisera bort bokbussen vilket innebär att man inte har kvar någon service till ytterområdena.

När vi talar om framtiden så får vi svaret att biblioteket alltid har en framtid, men att man just nu inte riktigt vet hur. Man hoppas att det ska bli bättre när landet återhämtat sig från kriget, men vägen dit är lång.

Gradacac

Några mil utanför Tuzla, på gränsen till Republika Srpska ligger ett samhälle som heter Gradacac. Staden har ca 17 000 invånare. Under kriget evakuerades staden eftersom den låg så nära fronten. 10 000-tals granater föll varje dag och staden jämnades nästan med marken vilket innebär att man har fått bygga upp den på nytt.

Under kriget när staden var evakuerad så stängde biblioteket. Ca 15 000 av bibliotekets 36 000 böcker förstördes. Efter kriget fick biblioteket flytta till nya lokaler. Tidigare låg det placerat mitt i centrum, idag ligger det en bit utanför centrum, uppe på en kulle och lokalen är mycket mindre än den gamla.

Biblioteket öppnar redan 7 på morgonen vilket vi tyckte var tidigt med svenska mått mätt. Chefen berättade då att nästan alla bibliotek i Bosnien öppnar klockan sju eftersom folk vill hinna läsa tidningarna innan de går till jobbet.

Chefen för biblioteket i Gradacac är en väldigt drivande och intresserad man. Han hade en god omvärldskunskap, både inom och utanför landet. Själv tyckte han att biblioteket idag har det bättre än innan kriget, och vi märkte stor skillnad på standard jämfört med de andra biblioteken.

Han har själv aktivt sökt pengar och stöd från olika hjälporganisationer, bland annat har de fått pengar från US-Aid, UNHCR och några tyska och schweiziska organisationer. Pengarna har gått till att upprätthålla basverksamheten. Man har köpt böcker, installerat ett värmesystem, köpt en bokbuss, en bil och fyra datorer (även Internet, fast inte för användarna). Biblioteket driver även en filial på det lokala sjukhuset vilket verkar vara ganska unikt.

Förra året tog staden över ansvaret för biblioteket från kantonen som tidigare varit huvudman. De pengar som man får den vägen täcker långt ifrån alla kostnader och att situationen är bättre idag beror endast på NGOs. Man har dock fått ett pris från stan som bästa institution.

När vi frågar vad bibliotekets viktigaste uppgift är så svarar han att det är att höja intresset för läsning i staden. Detta arbetar man med på flera olika sätt bla så arrangerar man en årlig

författarfestival, man ordnar bokprat, skriver bokrecensioner och ordnar poesiuppläsningar mm. Man brukar också annonsera både i press och radio för att göra folk uppmärksamma på biblioteket och vad det kan erbjuda.

När vi frågar om framtiden säger chefen att han tror att biblioteket kommer spela en viktig roll som informations- och kulturcenter i samhället. Han tror att den tekniska utvecklingen inte kommer att nå Bosnien på länge och att den viktigaste funktionen som biblioteket kommer att ha inom en överskådlig framtid är som mötesplats och läsfrämjare för de unga i samhället.

Man märker stor skillnad på det här biblioteket och många av de andra bibliotek vi besökte där cheferna inte varit lika drivande. Chefens engagemang att söka pengar och driva biblioteksfrågor verkar vara avgörande för bibliotekens möjlighet att utvecklas.

Lukavac

Lukavac är ett gammalt industrisamhälle med sammanlagt några tusen invånare. Trots att många av de gamla fabrikerna nu är nedlagda tornar stora mörka avgasmoln upp sig mot himmeln. Vår guide berättar att han är uppvuxen i Lukavac och att han, trots att han inte jobbat på fabrik, åsamkat sig en kronisk lungsjukdom bara genom att växa upp här.

Biblioteket i Lukavac är ett litet folkbibliotek som ligger inhyst i en gammal byggnad i de centrala delarna av samhället. Biblioteket har sju anställda, men anser att de skulle behöva vara minst tio för att möta invånarnas behov. Biblioteket har ca 40 000 böcker och erbjuder också 60 läsplatser eftersom en stor del av dess användare är studenter.

I genomsnitt har biblioteket 250 besökare per dag. Här kan man få bli medlem kostnadsfritt. Chefen för biblioteket tror att även den minsta summa kan vara ett hinder för att låna böcker. ”För att försäkra oss om att alla ska få möjligheten att använda biblioteket har vi beslutat att det ska vara gratis.” Detta beslut är ovanligt, alla andra bibliotek vi besöker tar ut en avgift.

Även här har situationen blivit mycket sämre sedan efter kriget. Ekonomin är väldigt osäker, efter 2002 finns det ingen garanterad finansiering utan pengar kommer ganska oregelbundet, mestadels från kommunen men även lite från staten. Alltså finns det varken pengar till att köpa böcker för eller till att betala personalen regelbundet.

Trots den negativa situationen upplever vi att chefen har starka visioner, något som återspeglas i bibliotekets verksamhet. När vi anländer har han precis kommit tillbaka från att ha varit gäst i ett lokalt radioprogram där han pratade om behovet av kultur i ett samhälle och hur sammankopplat kulturen är med identiteten. ”Varje samhälle måste ha bibliotek, museum, arkiv och ge invånarna möjlighet att få uppleva konst och att se film”. Han berättar att alla kulturella institutioner av just ovanstående anledning var givna och uttalade måltavlor under kriget.

Han hinner bara prata med oss en liten stund för sedan ska han iväg till kommunfullmäktige där han ska försöka övertyga politikerna om hur viktigt det är med bibliotek. Han skulle vilja få mer pengar för att kunna betala ut löner, köpa kvalitetsböcker, köpa modern teknik och kunna börja katalogisera elektroniskt. ”Som det är nu har vi inte ens råd med en dator”.

I Lukavac var biblioteket väldigt aktivt under kriget. Trots att deras byggnad blev bombad och stora delar av beståndet förstört, arbetade man intensivt under hela kriget och man lyckades hålla biblioteket öppet under alla krigsåren. På samma sätt som i Tuzla så jobbade man under ständiga granatattacker.

Eftersom skolan var stängd under kriget ordnade biblioteket bokutdelning så att barnen skulle kunna läsa. Man ordnade även bokprat på allmänna platser för att folk skulle aktivera sig. Man engagerade också lokala poeter under parollen att skriva i stället för att kriga.

Sammanlagt så publicerade biblioteket ca 15 böcker under kriget. Man har även i efterhand tillsammans med en kommitté för krigsförbrytelser gett ut en bok om de krigsförbrytelser som begicks i regionen.

Utöver den traditionella biblioteksverksamheten så anordnande man även soppkök för att hjälpa dem som inte hade mat för dagen. Arbetsinsatsen under kriget är en viktig del av bibliotekets identitet och man berättar stolt om hur viktigt det arbete som biblioteket utförde var. En man från personalen berättade för oss att han brukade cykla ca en mil för att komma till jobbet. En dag så hade han fått punktering och eftersom det var krig fanns det inget nytt cykeldäck att få tag i. I stället använde han en gammal vattenslang som tillfälligt cykelhjul, allt för att kunna ta sig till biblioteket. Personalen berättar också om hur väl man tog emot återvändande serber och erbjöd dem att använda biblioteket som mötesplats.

I efterhand har biblioteket tillsammans med ett produktionsbolag producerat en dokumentär om kriget, frihet och tolerans där biblioteket finns med som gott exempel.

Lipnica och Ship to Bosnias Solidarity House

Under vår vistelse i Tuzla besökte vi också en lite gruvby som heter Lipnica som är belägen ca 17 kilometer utanför Tuzla. Här har en svensk ideell förening, Ship to Bosnia, startat ett kulturhus - "Solidarity House". Ship to Bosnia har som målsättning att stödja de krafter på Balkan som verkar för fred, försoning och samexistens. Vi hade tidigare varit i kontakt med föreningen och vi åkte till Lipnica för att besöka Solidarity House och det barnbibliotek som man står i begrepp att starta upp i huset.

Lipnica är en gammal gruvby som har brottats med stora problem sedan kriget. Gruvan har lagts ner och arbetslösheten är nu uppe i 80 %. Med arbetslösheten har också en rad stora sociala problem följt, exempelvis har den ökade alkoholkonsumtionen ibland byns män lett till stora sociala och ekonomiska problem inom familjerna.

För att stödja byn byggdes Solidarity House sommaren 2002. Huset ska fungera som ett lokalt, regionalt och internationellt center. Planeringen av huset har skett i nära samarbete med byborna i Lipnica genom byrådet "Open Society Lipnica". Tanken är också att byborna själva ska ta över huset redan till hösten 2004. Solidarity House är också tänkt som bas för att försöka göra något åt den stora arbetslösheten i byn. Fler unga i byn har fått anställning vid Solidarity House.

Husets cirka 300 kvadratmeter fyller/kommer att fylla funktionen av att vara en samlingspunkt för alla byns invånare. Där finns ett stort mötesrum, IT-café för ungdomarna,

olika former av barnverksamhet, kvinnogrupper och pensionärsgrupper. Tanken är också att huset ska ha ett litet bibliotek mest avsett för byns barn.

Det bibliotek som planeras i huset kommer till en början vara ett litet barnbibliotek i anslutning till barnverksamheten. Tanken är dock att det ska växa och i framtiden även innehålla vuxenlitteratur. Pengar till bokinköp har man fått av Svensk Biblioteksforening.

Gunna Grähs som från början var vår kontaktperson på Ship to Bosnia föreslog att vi vid vårt besök skulle hålla ett mindre föredrag för dem som ska arbeta med biblioteket och andra intresserade om hur man kan driva ett litet bibliotek med enkla medel. Under en förmiddag samlade vi ca 25 intresserade från byn för att prata om bibliotek. Allt fick genomföras med tolk eftersom byns invånare inte talade engelska. Vi pratade om vad ett bibliotek är, varför det är viktigt och hur man på enklaste sätt kan organisera ett bibliotek av den här storleken. Vi bad även byborna ge sin bild av vad ett bibliotek är, vad det kan användas till och av vem. Trots att bybornas erfarenheter av bibliotek skiljer sig från våra visade det sig att vi hade ungefär samma uppfattning om vad ett bibliotek är och hur det fungerar.

Vi hade också med oss lite bosniska böcker från Malmö stadsbiblioteks barnavdelning som vi skänkte till det kommande biblioteket.

4. Sarajevo (om stan och området, biblioteken)

Sarajevo, som är landets huvudstad, ligger i Bosniska Federationen och har ca 600 000 invånare. Staden är belägen i landets centrala del, vid floden Bosna och omges av berg på över 1500 meters höjd. Centrum präglas av den osmanska tidens arkitektur med turkiska basarkvarter, moskéer och småhus. De olika epokerna i stadens historia är väl synliga i arkitekturen. De turkiska kvarteren övergår tvärt i kvarter från perioden då Bosnien var en del av Österrike-Ungern. Efter dessa kvarter följer ”betongstadsdelar” som byggdes under Titos period.

Sarajevo var belägrat av serbisk milis under hela kriget. Staden var under ständig beskjutning och under långa perioder var el-, vatten-, och livsmedelsförsörjningen helt bruten. Den bosniska regeringssidan lyckades trots detta stå emot belägringen och sommaren 1992 övertog FN-styrkor flygplatsen och kunde börja transportera mat in i Sarajevo. Belägringen, som beräknas ha krävt 10 000 dödsoffer, fortsatte ända fram till Daytonavtalets undertecknande hösten 1995. Den materiella förstörelsen var omfattande. Många av stadens kulturellt betydelsefulla byggnader förstördes. Mest uppmärksammat har bombningarna av Nationalbiblioteket i augusti 1992 blivit.

Det är svårt att föreställa sig hur livet under belägringen var, hur man överlevde utan el och vatten. En kvinna berättar för oss att priset på en lök kunde vara 200 kr och att man mest levde på ris. I år är det nio år sedan fredsavtalet undertecknades, men fortfarande bär staden många spår av kriget. I i stort sett varje kvarter finns det något hus som står tomt, med krossade rutor och granathål i väggarna. Uniformerade FN-soldater patrullerar fortfarande gatorna, fast ingen verkar riktigt veta vad de gör där. Några konflikter verkar inte ligga och bubbla under ytan. Gatubilden avlöses omväxlande av moskéer och kyrkor och folk verkar leva tillsammans som de alltid har gjort. Etniska konflikter verkar inte vara problemet här, utan snarare fattigdomen. För folk i Sarajevo, liksom på andra ställen in Bosnien, är mycket

fattiga. Centrum, med sina pittoreska, turkiska kvarter framstår, i jämförelse med ytterområdena, som en vacker kuliss skapad för de västerländska turisternas och FN-soldaternas ögon.

Sarajevo var landets ledande biblioteksstad innan kriget. Förutom det världsberömda Nationalbiblioteket fanns här Bosniens största folkbibliotek samt en mängd mindre institutions-, organisations-, och moskébibliotek. Stora delar av bibliotekens samlingar förstördes under kriget, en del bibliotek fick även lokalerna förstörda och andra tvingades flytta av andra skäl. Efter kriget har situationen för biblioteken i Sarajevo försämrats, liksom på de flesta andra håll i Bosnien.

Vi besökte tre bibliotek i Sarajevo: Nationalbiblioteket, Stadsbiblioteket (eller Centralbiblioteket som de kallar det) och biblioteket på Bosniska Institutet.

Nationalbiblioteket i Sarajevo

Nationalbiblioteket i Sarajevo uppfördes 1896 i morisk stil. Biblioteket hade de största och mest värdefulla samlingarna i landet, med ett bestånd på över 2 miljoner medier. Ett par år innan kriget bröt ut hade man börjat katalogisera materialet elektroniskt. Personalen utbildades i informationsteknologi och biblioteket bedrev en omfattande forskning och utbildning i biblioteks- och informationsarbete.

Den 25 augusti 1992 påbörjade de serbiska styrkorna i bergen runt Sarajevo en tre dagar lång beskjutning av Nationalbiblioteket. Beskjutningen ledde till att byggnaden och mer än 90% av bibliotekets material totalförstördes. Personalen och frivilliga bildade långa kedjor som försökte långa ut böcker och annat värdefullt material under ständig beskjutning från krypskyttar. En bibliotekarie dödades.

Trots att byggnaden och 90% av beståndet totalförstördes fortsatte man att ha öppet under hela kriget. Verksamheten flyttades till olika platser runt om i Sarajevo, bland annat till utbildningsdepartementets lokaler. En stor del av personalen fortsatte att arbeta. Några löner kunde inte alltid betalas ut. Ofta uteblev de helt, ibland fick man betalt i mjöl. Nationalbiblioteket blev inte samma självklara mötespunkt som biblioteken i Tuzla-området under kriget. Situationen i Sarajevo var svårare, staden var ju belägrad under hela kriget och folk undvek så mycket som möjligt att röra sig utomhus. Internationellt fick bombningen stor uppmärksamhet och kom att bli en symbol för krigets fasor och startskottet för en rad insamlingar och stödverksamheter för Bosnien i allmänhet och Sarajevo i synnerhet.

Efter kriget har det internationella intresset för Nationalbiblioteket i Sarajevo svalnat. Den sönderbombade byggnaden håller långsamt på att restaureras. EU-kommissionen gav bidrag till restaureringen av taket, vilket pågick fram till förra året och allt bråte har röjts inuti biblioteket. Längre har man inte kommit. Byggnaden står tom med igenspikade fönster som ett monument över krigets tragedi. Verksamheten har fått flytta till nya lokaler. Dessa är visserligen bra placerade mitt i universitetsområdet, men lokalerna är bara en tredjedel så stora som den gamla byggnaden och dessutom ser det ut som om man snart får flytta igen eftersom USAs ambassad vill ha lokalerna. Biblioteken prioriteras inte varken i den kommunala eller statliga budgeten och de styrande verkar gladeligen offra bibliotek för amerikansk goodwill.

Det material som lyckades räddas i bombningen har katalogiserats i en särskild kortkatalog. Resten av materialet håller på att katalogiseras elektroniskt, men det går långsamt och tills man har en väl fungerande elektronisk katalog måste man dubbelkatalogisera allt material så att det även går att hitta genom kortkatalogen. Det elektroniska katalogiseringsprojektet är ett nationellt projekt som kallas för COBISS. Hittills är 12 bosniska bibliotek anslutna och tanken är att COBISS ska komma att fungera som vårt LIBRIS.

Nationalbiblioteket har samma uppgifter som Nationalbiblioteket i Sverige – att samla och bevara allt material som ges ut i landet, men också att fungera som stöd till andra bibliotek, främst universitetsbibliotek. Som den ekonomiska situationen är nu är det svårt att leva upp till rollen som stöd för andra bibliotek. Nationalbiblioteket har startat ett projekt för 37 bibliotek i de mest utsatta och fattiga områdena. Projektet drivs tillsammans med en organisation som kallas ODRAZ (som satsar på att stödja biblioteken med det nödvändigaste). Nationalbibliotekets roll i projektet är endast rådgivande – de har ingen möjlighet alls att stödja med pengar. Däremot vill man gärna utveckla projektet till ett "twinning-projekt" och är intresserade av att komma i kontakt med bibliotek i andra länder som skulle kunna vara intresserade av ett samarbete. Nationalbiblioteket tycker också att det är viktigt att satsa på utbildning för bibliotekarier. Det finns en 4-årig bibliotekarieutbildning på universitetet, men många som jobbar på bibliotek är inte utbildade. Därför vill man från Nationalbibliotekets håll erbjuda kurser som ett alternativ till denna utbildning.

Antalet anställda på Nationalbiblioteket har minskat med 40 till 69 sen kriget. Av dessa är endast 25 utbildade bibliotekarier. Lönerna ligger på mellan 2000 och 4000 Skr, vilket är bland de högsta i landet på offentliga bibliotek. Det kostar 20 DM/år att vara medlem i biblioteket. NB har 17 datorer, varav 2 publika, båda med Internet.

Sarajevo stadsbibliotek

Stadsbiblioteket i Sarajevo är det största i landet. Biblioteket består av ett centralbibliotek med 12 filialer. Centralbiblioteket är relativt centralt beläget. Lokalen man har nu tvingades man flytta till mitt under brinnande krig eftersom den japanska ambassaden ville ha bibliotekets lokal. Flytten innebar att man fick en mindre och mycket sämre lokal.

Biblioteket har mellan 160 och 200 besökare per dag. Det kostar 10 Euro att bli medlem. Antalet anställda på centralbiblioteket är 45, men allt som allt arbetar 120 personer på biblioteket med filialer.

Situationen för Sarajevo stadsbibliotek skiljer sig inte nämnvärt från de andra folkbiblioteken vi besökt. Ekonomin är dålig. Beståndet slitet och inaktuellt, dessutom försvann stora mängder böcker under kriget. Som det ser ut idag får man nästan inga pengar till inköp. Vår guide berättar att man brukar kunna köpa lite böcker ungefär var 6:e månad. De pengar som kommer från kommunen går främst till hyra och personalkostnader.

Innan kriget hade elektronisk katalogisering påbörjats. Idag har man ett par datorer, men saknar program för katalogisering så man har fått återgå till kortkatalogisering liksom de flesta andra bibliotek.

Bosniska institutet

Bosniska institutet är ett privatfinansierat kulturcenter som byggdes 1997 och som har till uppgift att tillhandahålla information om Bosniens Hercegovinas historia och kulturarv. Centret grundades av David and Lucile Packard som själva tvingades fly under andra världskriget efter att ha engagerat sig i motståndsrörelsen mot fascisterna. Efter att ha gjort sig en förmögenhet på bankaffärer beslutade de att använda pengarna till att bygga Bosniska Institutet.

I institutet finns ett specialbibliotek för litteratur som behandlar Bosniens historia och kulturarv. Biblioteket används främst av forskare och studenter, men är öppet för allmänheten.

Man märker stor skillnad mellan detta privatfinansierade bibliotek och de kommunala biblioteken. Lokalerna är nya och fina, den rätta tekniken finns för bevarande av böcker. Allt material är elektronsikt katalogiserat och katalogen ligger sökbar ute på webben. Personalen har bra löner och kan försörja sig på sina jobb.

5. Sammanfattning av intrycken

Innan vi åkte till Bosnien hade vi en förhoppning om att biblioteken skulle ha en aktiv roll i återuppbyggnaden efter kriget. Att göra information om kriget, freden och återuppbyggnaden tillgänglig för alla trodde vi man skulle se som en av sina viktigaste uppgifter. Vi trodde också att man skulle framhäva bibliotekens demokratiska roll och funktion som det viktigaste att arbeta med.

När vi väl kom dit slogs vi framför allt av den enormt svåra ekonomiska situation som alla bibliotek befinner sig i. Vi hade inte kunnat föreställa oss att det skulle vara så illa. Som vi har beskrivit så befinner sig biblioteken längst ner i prioriteringsordningen. Utan några som helst resurser blir det också svårt att få en aktiv roll i samhället. De flesta bibliotek är fullt sysselsatta med att klara det dagliga och har varken tid, ork eller resurser att aktivt arbeta mer utåt.

Tillgängligheten var också relativt dålig. Byggnaderna var slitna och gamla vilket visade på vilken dålig status biblioteket hade i samhället. De flesta bibliotek vi besökte var små, mörka med många stängda dörrar och svåra trappor att ta sig upp för.

På en del av de bibliotek vi besökte fanns det dock chefer som var väldigt drivande och aktiva. Dessa bibliotek hade också en mycket mer central roll i samhället. När den ekonomiska och politiska situationen är så svår som den är för biblioteken i Bosnien blir det uppenbart att verksamheten är helt beroende av att ha en stark och drivande chef och privat finansiering.

På många håll var man väldigt stolta över den insats biblioteken gjorde under kriget. De flesta bibliotek höll öppet under kriget och det arbete man utförde, under enormt svåra förhållande är något man pratar mycket och gärna om. Kriget gjordes uthärdligt genom att hålla vardagen vid liv och försvara de värden man trodde på. Kanske är detta också en anledning till den uppgivenhet som finns idag. Man trodde att om bara kriget tog slut så skulle allt förändras och

biblioteken kunna gå tillbaka till samma nivå på verksamheten som man hade innan kriget. Så har det, som bekant inte blivit och verkar inte heller bli inom en överskådlig framtid.